

членам групи необхідно самим знайти розв'язання проблеми; поєднання інтелектуальних та емоційних аспектів психіки.

Оптимізація процесу особистісно-професійного розвитку також повинна включати необхідність формування професійних установок, умінь та навиків. Серед детермінант успішного професійного становлення майбутніх практичних психологів у період навчання у ВНЗ також можна виокремити морально-етичне вдосконалення їхньої особистості, сприяння самореалізації та вирішенні особистих психологічних проблем, активізацію професійної мотивації, єдність змісту, форм, методів навчання, суб'єкт-суб'єктні стосунки між викладачами та студентами.

Крім того, важливою передумовою ефективної професійної діяльності майбутнього практичного психолога виступає процес гармонізації особистості, що забезпечує рівень його майстерності. Одним із

провідних методів формування гармонійної особистості фахівця-психолога виступає принцип особистісного підходу, про необхідність розробки та запровадження якого у навчально-виховну систему говорять чимало зарубіжних та вітчизняних учених.

Перспективним ми вважаємо ґрунтовні дослідження механізмів професійного становлення і професійного розвитку майбутнього психолога, що допоможе оптимізувати процеси професіоналізації і особистісного зростання в ході освоєння фаху з урахуванням реформування системи освіти та потреб сьогодення. Крім того, актуальною вважаємо роботу над впровадженням у навчально-виховний процес програм психологічного супроводу професійного становлення майбутніх фахівців, що забезпечить збалансованість процесу професіоналізації, ефективність процесу особистісно-професійного вдосконалення молодого покоління та успішність в обраній професійній сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрійчук І.П. Формування позитивної Я-концепції особистості майбутніх практичних психологів у процесі професійної підготовки: автореферат канд. дис. / І.П. Андрійчук. – К. 2003. – 21 с.
2. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. / Е.А. Климов. - М.: 1996.
3. Панок В. Реформування змісту, форм і методів підготовки практикуючих психологів як нагальна вимога суспільної практики // Проблеми підготовки і підвищення кваліфікації практичних психологів у

вищих навчальних закладах. / В. Панок. – К.: Ніка-Центр, 2002. – С.18-28.

4. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога в образовании: Учеб. пособие. / Е.И. Рогов — М.: Владос, 1996.

5. Чепелева Н.В. Теоретичне обґрунтування моделі особистості практичного психолога / Н.В. Чепелева, Н.І. Пов'якель // Психологія: Збірник наукових праць – Вип. 3. – К.: НПУ ім. Драгоманова, 1998. – С. 35-41.

Подано до редакції 20.02.13

УДК: 378.015.31:17.022.1

К. О. Журба, Е. Р. Заредінова

ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ ГІДНОСТІ В ДІТЕЙ У ВІТЧИЗНЯНІЙ І ЗАРУБІЖНІЙ НАУЦІ

У статті розглядаються основні підходи до виховання культури гідності в школярів. Аналізуються вітчизняні філософські, психологічні та педагогічні джерела. Характеризуються основні тенденції виховання культури гідності в дітей.

Ключові слова: особистість, культура гідності, повага, виховання, теоретичні засади

Постановка проблеми в загальному вигляді. Розвиток суспільства неможливий без визнання цінності кожної людини та її гідності. Сучасна людина має потребу в розвитку тих цінностей, які є фундаментом її особистості та життєтворення. Кризові статі українського соціуму, політики, економіки, хоча і до деякої міри можуть негативно позначитись на захисті гідності особистості, однак відмінити таку глибинну пріоритетну цінність не в змозі через невідворотність демократичних процесів. Сучасна людина бажає будувати свої стосунки з оточуючими на основі поваги гідності, тому вивчення проблеми виховання культу-

ри гідності у підростаючого покоління є надзвичайно актуальною проблемою.

Це знайшло своє підтвердження в Державній національній програмі "Освіта" ("Україна ХХІ століття"), Законах України "Про освіту", "Про загальну середню освіту", "Концепції виховання особистості в умовах розвитку української державності", "Концепції гуманістичного виховання дітей та учнівської молоді", Конституції України, де гідність визначається пріоритетною цінністю.

Аналіз досліджень з проблеми. Різні аспекти виховання культури гідності досліджували І. Бех,

В.Сухомлинський, В.Рибалко, Н.Чиренко, Л.Хоружа.

У психології різні аспекти проблеми виховання культури гідності особистості відображено в положеннях психологів-гуманістів А.Маслоу, Г.Олпорта, К.Роджерса, В.Франкла, а також в працях вітчизняних психологів, які досліджували проблеми особистості Л.І.Божовича, А.А.Леонтьєва, С.Л.Рубінштейна.

Метою статті є аналіз вітчизняних і зарубіжних наукових джерел, в яких висвітлюється проблема виховання культури гідності в дітей.

Виклад основного матеріалу. Проблеми виховання честі і гідності у підростаючого покоління були предметом наукових домагань українських філософів. Хвилювали відомого українського філософа Г.С. Сковороду, яким він протиставляв самозакоханість і самолюбство. Г.С. Сковорода справедливо вважав, що честь і гідність дитини виховується у сім'ї: "Воспитаніе же истекает от природы, вливаюція в сердце сѣмя благія воли, да помалу-малу, без препятствій возраши, самовільно и доброхїтно дѣлаем все тое, еже свято и угодно есть пред богом и человѣки"[1, с.306]. На думку філософа гідність людини визначається самопізнанням, самооцінкою та ставленням людини до себе. У басні "Два цѣнныи камушки: алмаз и смарагд" з цього приводу він писав: "А цѣна наша, или честь, всегда при нас и внутрь нас... Она видным мѣстом и людскою хвалою не умножается, а презрѣніем, забвеніем і хулою не уменьшится... Цѣна и честь есть то же. Сея кто не имѣет внутрь себе, пріемля лживое свидѣтелство снаружи, тот надѣвает вид ложного алмаза и воровской монеты... Просвѣщеніе или вѣра божія, милосердіе, вилюкодущіе, справедливость, постоянность, цѣломудріе. Вот цѣна наша и честь!" [1, с.306].

Український філософ В.Малахов розглядає честь і гідність у концепті ціннісного стандарту. Виходячи з цього стандарту людина повинна з одного боку дотримуватися у своїй поведінці того, що на її переконання є "гідним" і "негідним" у поведінці, з іншого – вимагати дотримання такої ж поведінки від оточуючих. Повага власної честі і гідності – невід'ємне право кожної особистості. Філософ розмежовує поняття честі і гідності. Де перше розкриває через зв'язок з репутацією, а друге – пов'язує з самооцінкою. "Якщо поняття честі висвітлює площину особливого в моралі, то поняття гідності висвітлює площину універсального. Свідомість честі вчить нас солідарності з ближнім, свідомість гідності – відповідальності перед дальніми. В певних випадках вони наче продовжують одна одну: так, коли за людиною заперечують ту моральну цінність, котра відповідає їй до певної групи або касті (офіцерів, дворян, учених та ін.), кажуть, що ображено її честь. Коли ж у її особі принижують саму цю групу, коли належність до останньої розглядається як те, що ганьбить людину, - йдеться про нехтування її гідністю" [2, с.229]. Аналізуючи ці поняття, філософ відводить домінуючу роль у цій взаємодії гідності, без якої честь втрачає свій сенс.

Російський філософ С.А. Шаракшане визначає гідність як константу буття особистості. На його думку людина не може вважати себе реалізованою якщо існує в умовах, які позбавляють її почуття власної гідності. Сучасна людина будуватиме свої стосунки з оточуючими з урахуванням такого параметра як гідність, яка в свою чергу передбачає розумний стиль життя і розумний стиль думок, а також самостійність, незалежність, почуття власної значущості і самореалізації. За С.А. Шаракшане мати гідність означає жити повноцінно, керуватися гуманістичними цінностями, вміти відстоювати свої права, здійснювати свій вибір. На думку філософа гідність передбачає набір значущих базових установок, імперативи поведінки, сукупність моральних якостей, а також межу емоційних виявів та залежність гідності від самоздійснення та самореалізації.

У психологічному словнику В.В.Синявського, О.П.Сергєєнка, Н.А.Побірченко гідність визначається як "уявлення про цінність людини як особистості. Гідність означає ставлення людини до самої себе (на основі адекватної самооцінки) і ставлення до інших людей. Гідність є формою прояву самосвідомості і самоконтролю, на яких ґрунтується вимогливість людини до самої себе, усвідомлення особистістю соціального значення своїх моральних і ділових якостей, свого положення (статус) в групі (команді) в суспільстві. Гідність включає право людини на повагу, визнання її прав і одночасно передбачає усвідомлення свого обов'язку і відповідальності перед суспільством. Людина з почуттям власної гідності не відступається від своїх обов'язків, обіцянок і зберігає мужність і важких життєвих ситуаціях"[3, с.50-51].

Водночас, К.Роджерс звернув увагу на той важливий факт, що злочини чи порушення проти людської гідності здійснюють підлітки, які не знають себе, часто помиляються в моральному виборі, тобто зі "склеєною" Я-концепцією. Такі підлітки примітивно ставляться до себе, не мають вищих рівнів саморегуляції поведінки; неадекватно оцінюють інших людей, не сприймаючи їх як неповторних індивідуальностей; власне життя і життя інших людей розглядають за "принципом задоволення", а не за "принципом реальності" (З.Фрейд); будують свою поведінку жорстко і примітивно "в обхід особистості".

За І.Д. Бехом людина культури гідності – це самодостатня особистість: вона покладається лише на себе, на свій внутрішній покликання, а не на інших, не на те, що вони думають про неї, чого від неї очікують, чим захоплюються в ній, чи що в ній зневажають, за що винагороджують чи карають. Воля такої людини вільна від спотворень залежністю від інших та їхніх намірів, вона цілісна, вільна й незалежна.

У педагогічній науці виховання культури гідності розглядається як результат морального суб'єкт-суб'єктного виховання в основі якого лежить ціннісне ставлення до людини, визнання її рівності з іншими, її досягнень.

У Педагогічному словнику для молодих батьків за редакцією В.Г.Постового поняття гідності визначає моральне ставлення людини до самої себе та ставлення до неї інших людей. Гідність – форма вияву самосвідомості і самоконтролю, на яких базується вимогливість особистості до самої себе. Зміцнюють та підтримують почуття гідності людини моральні вчинки, що відповідають гідності, утримання від негативних дій [4]. Гідність особистості залежить не від суспільного становища людини, характеру її праці, а від виховання та усвідомлення себе як людини гідної поваги і визнання її заслуг і особистісних якостей близькими і рідними, суспільством.

Видатний український педагог В.О. Сухомлинський звертав увагу на те, що почуття власної гідності має стати помітним у життєдіяльності людини, бо "гідність – це мудра влада тримати себе в руках. Благородство людської особистості виявляється в тому, наскільки мудро і тонко ти зумів визначити, що гідне й що негідне. Гідне повинно стати самою суттю твоєї духовної культури, негідне нехай викликає в тебе презирство і огиду" [5, с. 387].

Педагог звертав особливу увагу на порушення права поваги гідності у підлітковому віці. З цього приводу він писав: "На не повагу своєї особистої гідності з боку старших підліток часто відповідає впертістю або грубістю. Прагнення зламати цю впертість, примусити скоритися – найгірше в нашій справі. Усе це ображає, навіть озлобляє підлітка, призводить до того, що він ніби навмисне починає діяти всупереч розумним вимогам дисципліни. Особливо гостро переживає підліток постійне нагадування рідними чи вихователями про недоліки в його характері, які він певною мірою усвідомлює чи навіть прагне боротися з ними" [6, с. 323]. В.О. Сухомлинський радить проявляти терпимість до рис особистості підлітка з тим, щоб він сам зміг мобілізувати духовні сили на усунення негативних рис свого характеру.

Слушною вбачається думка В.О. Білоусової, сформульована у роботі "Теорія і методика гуманізації відносин старшокласників у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи" визначає повагу гідності людини як таку, що ґрунтується на визнанні її цінності, життя, віри у її здібності і можливості, здатність до самостійного творчого зростання, духовного самовдосконалення. Виходячи з цього вчена наголошує на необхідності гуманістичного виховання, яке б ставило за мету "поважне ставлення до людської гідності оточуючих, навіть якщо ти маєш більший матеріальний достаток, займаєш особливе положення в товаристві однолітків, подолання байдужого ставлення до людей, бездушності, нестриманості, контроль за повагою оточуючими не лише "моїх" прав, а й "за виконанням своїх обов'язків" стосовно до людей, критичне ставлення до своїх достоїнств і недоліків, подолання крайнього егоцентризму" [7, с. 53].

Інтерес для нашого дослідження становлять праці Н.В. Чиренко, яка досліджувала специфіку виховання

власної гідності підлітків у контексті діяльності дитячих об'єднань. На її думку, "особистості, наділені почуттям власної гідності, притаманне ціннісне ставлення до себе; впевненість у досягненні власних цілей; відповідальність та здатність до саморегуляції" [8, с.70]. Вона переконана, що місцем, де підліток набуватиме такого досвіду, може стати дитяче об'єднання, оскільки виховання у дитячих громадських об'єднаннях доповнює виховання, здійснюване іншими соціальними інститутами. Тоді як дитячі та молодіжні громадські об'єднання охоплюють ту частину життєвого простору дитини, через яку лежить її шлях до суспільства.

Науковий інтерес для нашого дослідження представляє праця Л.Л. Хоружої "Етичний розвиток педагога", де визначається педагогічна гідність через призму суспільної оцінки та професійних досягнень і моральних чеснот вчителя, що проявляються у різноманітних ситуаціях шкільного життя.

Як слушно зауважує вчена ефективність виховання значною мірою залежить від взаємодії батьків і вчителів. Виходячи з цього залучення батьків до виховного процесу є об'єктивною необхідністю та умовою його реалізації, морально-виховним чинником впливу на дітей. Однак, вчителям не завжди вдається налагодити співпрацю з батьками. Суперечності між батьками і вчителями обумовлюються багатьма причинами. Серед яких "висока вимогливість один до одного і очікування миттєвого результату, розбіжність у стилях спілкування з дитиною; різний рівень педагогічної кваліфікації та поінформованості про особливості учня; бажання перекласти відповідальність за виховання і навчання дитини один на одного тощо" [9, с. 90].

У розробленій російським педагогом Г.В. Кравченко програмі "Гідність, самоповага і відповідальність особистості" зазначається, що гідність людини формується у процесі освіти тільки на основі гуманізму. У цьому контексті автор розглядає гуманізацію як імператив виживання людства. Запропонована Г.В. Кравченко програма враховує зміст навчальних предметів з 1 по 11 клас; підвищення рівня фахового рівня (науково-практичні конференції, методичні семінари, ігрова діяльність; організація позаурочної діяльності (гуртки, факультативи); робота з батьками (семінари, лекторії, психолого-педагогічні консультації, доручення до дитячих свят і заходів, виставок, конкурсів, театралізацій тощо).

Основними чинниками, які забезпечують виховання культури гідності молодших підлітків у взаємодії сім'ї і школи є повага до особистості дитини, її розуміння і прийняття, підтримка і педагогічна допомога, індивідуальність і неповторність виховних умов кожної сім'ї.

У роботах західних науковців культура гідності в основному розкривається через самоповагу, самооцінку і самоставлення.

Досліджуючи взаємостосунки батьків і підлітків

Р. Дайлі з Каліфорнійського університету дійшов висновку, що діти, до яких ставляться як до унікальних, особливих, котрі відчувають свою значимість у родинному колі, яких дорослі постійно підтримують у їхній творчій самореалізації набагато краще розвиваються, є більш відкритими і щирими з батьками, досягають успіхів, ніж ті, котрих постійно критикують, занижують їхню оцінку і досягнення, що часто стає причиною замкнутості і різноманітних відхилень. Особлива увага приділялась створенню атмосфери сімейного виховання, яка на думку дослідника є визначальною у вихованні особистісної гідності.

Цікавим у цьому плані також є дисертаційне дослідження С. Леві "Compensatory contribution of grandparents to their grandchildren's psychological well-being as measured by self-esteem" ("Компенсаційний внесок бабусь і дідусів у психічне здоров'я внуків, що виявляється у почутті власної гідності"), яка опитала 86 чоловік з багатопоколінної сім'ї і встановила позитивний вплив бабусь і дідусів на виховання почуття власної гідності у внуків, що обумовлювалося доброзичливим ставленням до дітей, їх позитивною оцінкою, підтримкою, схваленням, виявом турботи і уваги до особистості дітей. При цьому 88% респондентів відмітили позитивний вплив бабусь і дідусів на становлення самоповаги у дітей, 71% - переконані, що спілкування з бабусями і дідусями для них є унікальним, набагато кращим і позитивнішим, ніж з батьками, 76% - звернули увагу на роль їхньої турботи і любові до дітей. При цьому 52% респондентів із заниженою самооцінкою відмітили компенсаційний вплив бабусь і дідусів, які опираючись на прихильність дітей змогли підвищити рівень їхньої самооцінки і гідності [10, с. 26-34].

Надзвичайно важливим аспектом у вихованні культури гідності є ставлення батьків до власних дітей. У тих сім'ях, де є двоє чи більше дітей батьки часто по-різному ставляться до них: одній дитині припадає більше уваги і любові, іншій менше. Одній дитині довіряють, іншій – ні. Це обумовлено різними об'єктивними і суб'єктивними чинниками і життєвими обставинами. Однак таке виділення однієї дитини чи її порівняння не на користь іншої негативно позначається на почутті особистісної гідності тої дитини, яка програє у порівнянні, а також створює напругу і нездорове суперництво у стосунках самих дітей. Саме вплив батьківського фаворитизму на становлення особистісної гідності підлітків і дос-

ліджувала Ш. Куперфіш. Зокрема, нею було встановлено, що 49,7% переживали такі ситуації у своїй сім'ях, 37,6% - побували у ролі нелюбимих дітей, 12,2% - до сих пір сприймають себе у невідгідному світлі [11, с. 78].

Негативно на культурі гідності молодших підлітків позначаються насилля у сім'ї, несправедливі звинувачування дітей, приниження, розрив духовного зв'язку між батьками і дітьми. Часто депресії батьків негативно позначаються на якості виховання культури гідності батьків, оскільки в такому стані їм важко контролювати свої почуття, емоції, виявляти відкритість, щирість, тактовність і розуміння дітей. Саме на цей аспект звернула увагу Т. Мейтіс у своєму дослідженні "Implicit self-esteem in adolescents with parental history of depression" ("Занижене почуття власної гідності у підлітків з батьківською історією депресії"). Депресії у батьків формують у дітей підвищену вразливість і надчутливість до критики, почуття вини і розпачу, нездатності приймати будь-які рішення через страх бути покараним чи звинуваченим навіть у звичайних ситуаціях.

Деяко схожі думки ми знаходимо і в роботі американського психолога Р. Гайя, який звернувся до теоретико-методичного підходу у формуванні позитивного почуття власної гідності у дітей в сім'ї на основі теорії Ділового Аналізу, зважаючи на стан сім'ї, вікові особливості дітей, проаналізував різноманітні кризові явища притаманні сім'ї, розробив механізми підвищення самооцінки у дітей в сім'ї та становлення у них почуття гідності з опорою на християнські цінності.

Досліджуючи вплив на почуття власної гідності міжособистісних стосунків у сім'ї і соціальних впливів, М. Галвінхіл у своєму дослідженні "Self-esteem as a mediator between the quality of interpersonal relationships in the family and children's social acceptance by peers" звертає увагу на те, що найбільш успішними у соціумі (школі), з високим рівнем самосприйняття є діти, оточені любов'ю і підтримкою у родині. Ті діти, які мали певні проблеми чи непорозуміння з батьками намагались самостверджуватись у колективі через агресію чи навпаки підпадали під вплив однокласників з лідерськими якостями.

Отже, актуальність окресленої проблеми, недостатня її розробка педагогічною наукою та нагальна потреба шкільної практики обумовлюють пошук адекватних часові виховних методик і технологій, розробки відповідного змісту та використання доцільних форм і методів у вихованні культури гідності підростаючого покоління.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сковорода Г. Стихотворения. Песни. Басни. Диалоги. Трактаты. Притчи. Прозаические переводы. Письма / Григорий Сковорода. – К. : Наукова думка, 1983. – 542 с.
2. Малахов В.А. Етика: Курс лекцій: Навчальний посібник / Віктор Аронович Малахов. – К. : Либідь, 2004. – 384 с /
3. Психологічний словник / Авт.-уклад.: В.В. Си-нявський, О.П.Сергеєнкова; За ред. Н.А. Побірченко. – К. : Науковий світ, 2007. – 274 с.

4. Педагогічний словник для молодих батьків / Ред. кол. І.Д.Беха, О.М.Докукіна, В.Г.Постовий та ін. – К. : Ін-т проблем виховання АПН України; Держ. Центр соц. служб для молоді, 2002. – 348 с.
5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5 т. / В.О. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1997. – Т. 4. – 637 с.
6. Сухомлинський В.О. Вибрані твори : в 5 т. / В.О. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 1. – 654с.
7. Білоусова В.О. Теорія і методика гуманізації відносин старшокласників у позаурочній діяльності

загальноосвітньої школи: Монографія. – К. : ІЗМН, 1997. – 192 с.

8. Чиренко Н.В. Середовище дитячого об'єднання як чинник виховання власної гідності підлітка / Н.В. Чиренко // Формування світоглядної позиції підлітків у дитячих об'єднаннях: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 16-17 листопада 2011 р.) / Інститут проблем виховання НАПН України. – К.: Університет менеджменту освіти НАПН України, 2011. – С.70-74.

9. Хоружа Л.Л. Етичний розвиток педагога: навчальний посібник / Людмила Леонідівна Хоружа. –

К.: Академвидав, 2012. – 208 с. – (Серія "Альма-матер").

10. Levy S. Compensatory contribution of grandparents to their grandchildren's psychological well-being as measured by self-esteem: Dissertation – "Psychotherapy" / Sigalit, Ph.D Levy. – New York : Adelphi University, The Institute of Advanced Psychological Studies, 2004. – 107 p.

11. Kuperfish Sh. Parental favoritism, self-esteem and locus of control: Dissertation – "Psychotherapy" / Sharon Kuperfish. – San Francisco: Alliant International University, 2005. – 73 p.

Подано до редакції 22.02.13